

УДК 373.2

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ГУМАННИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Пархоменко А. В.

Стаття присвячена вивченню актуальної проблеми дошкільної педагогіки на сучасному етапі – формування у дошкільників гуманізму. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури здійснено спробу визначити особливості виховання гуманних почуттів у дітей дошкільного віку. Автором статті коротко схарактеризовано умови забезпечення даного процесу.

Ключові слова: гуманізм, емоції, почуття, гуманні почуття, гуманне ставлення, діти дошкільного віку.

Статья посвящена изучению актуальной проблемы дошкольной педагогики на современном этапе – формированию у дошкольников гуманизма. На основе анализа психолого-педагогической литературы предпринято попытки определить особенности воспитания гуманных чувств у детей дошкольного возраста. Автором статьи кратко охарактеризовано условия, обеспечивающие реализацию данного процесса.

Ключевые слова: гуманизм, эмоции, чувства, гуманные чувства, гуманное отношение, дети дошкольного возраста.

The article is devoted to the topical problem in preschool education at the present stage – education of humanism in preschool-age children. Based on analysis of psycho-pedagogical literature, an attempt is made to identify specific features of developing humane feelings in children of preschool age. The author of the article briefly characterizes the conditions that ensure this process.

Key words: humanism, emotions, feelings, humane feelings, humane treatment, children of preschool age.

Постановка проблеми. Поступовий розвиток демократичного суспільства дедалі більше залежить від утвердження людяності, гуманності у стосунках між людьми. Загальновідомо, що атмосфера сучасного суспільства насичена тривожними та негативними явищами. Якщо торкнутися буремних соціально-політичних подій в Україні періоду 2013–2015 рр., то йдеться вже про особливий стан українського суспільства, який вкрай негативно позначається на усіх сторонах життя людини. За цих умов людина повинна навчитися зберігати душевну гармонію, зберігати психічну рівновагу, визначати гуманістичне ставлення до оточуючого світу. Гуманність сьогодні визначається як одна з важливих загальнолюдських позитивних рис особистості, на основі якої здійснюється розвиток більш складних громадських якостей. Вона розглядається як розвиненість почуттів жалю і співраді, які, у свою чергу, реалізуються в спілкуванні та діяльності в аспектах відносин співчуття, допомоги, сприяння.

Гуманність є вершиною моральності, оскільки в ній любов до всього живого поєднується з милосердям, безкорисливою допомогою людям, чесністю, добротою, миролюбністю, працьовитістю, альтруізмом, турботою про людину, повагою її прав на самовизначення і свободу, урахуванням особистісних потреб, а також створенням комфортних умов щодо перебування в навчальному закладі та на шляху до успіху. Звертання суспільства до засад гуманізму, духовності, моральності визначається ментальністю українців щодо виховання молодого покоління на загальнолюдських цінностях.

Дані положення знайшли відображення в сучасних концепціях дошкільного виховання, у створенні та забезпеченні особистісно орієнтованої моделі організації навчального процесу. Так, законами України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", Державним базовим компонентом дошкільної освіти (БҚДО) в Україні визначено, що дитина має стати центром виховного процесу, а його метою –

формування соціально активної, творчої, гуманістично спрямованої особистості. У змісті БКДО в Україні вказується на те, що дошкільна освіта, як перша самоцінна ланка, має гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити, збагачувати знання дитини необхідною якісною інформацією, допомагати їй реалізувати свій природний потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські й національні цінності [2, с. 3].

Формування особистості дитини, виховання у неї якостей гуманістичної спрямованості та певної моральної позиції – складний педагогічний процес, в основі якого лежить правильний, гармонійний розвиток почуттів. У свою чергу цей процес тісно пов'язаний із розвитком у дітей дошкільного віку емоційного ставлення до навколишнього. Проте нині реалізація завдань виховання основ гуманізму в дошкільників, зважаючи на зростаючий соціальний запит, стримується їхнім недостатнім теоретичним осмисленням, перш за все – щодо наукового пошуку ефективних форм, методів, технологій роботи з дітьми. Отже, потребою дошкільної освіти у створенні наукових праць щодо розкриття особливостей виховання гуманних почуттів у дітей дошкільного віку обумовлюється **актуальність даного дослідження.**

Метою дослідження є коротка характеристика особливостей виховання гуманних почуттів у дітей дошкільного віку та визначення на цій основі умов забезпечення даного процесу.

Аналіз останніх публікацій. Психологічні аспекти гуманістичного виховання розкрито у працях І. Д. Бежа, О. О. Бодальова, М. Й. Боришевського, О. В. Киричука, Г. С. Костюка, Е. О. Помиткіна. Велика кількість психологічних і педагогічних праць присвячена розвитку емоційно-чуттєвої сфери дошкільників (Є. Н. Долотказіна, В. В. Житна, В. Н. Зимоніна, Н. Л. Кряжева, В. М. Мінаєва, Л. Н. Разживіна, Є. Є. Шишлова, Є. Л. Яковлева).

Концептуальні положення гуманістичного виховання дітей дошкільного віку визначено у працях Т. І. Поніманської. Досліджувалися такі аспекти проблеми формування гуманних почуттів у дітей дошкільного віку: вплив соціальних емоцій на взаємодію дітей (О. В. Запорожець, В. К. Котирло, А. Д. Кошелева, Я. З. Неверович, Л. П. Стрелкова); специфіка прояву гуманних взаємин дошкільників у спільній діяльності (В. Абраменкова, Л. В. Артемова, А. М. Гончаренко, О. А. Козлюк, В. К. Котирло, Т. І. Поніманська, О. О. Смирнова). Вихованню в дошкільників гуманної поведінки присвячено дисертаційне дослідження Л. І. Врочинської. Використанню особистісно-діяльнісного підходу до організації процесу гуманістичного виховання старших дошкільників на заняттях у дитячому садку присвячено дослідження С. Ю. Кортоузової.

Викладення основного матеріалу. Теоретичними основами виховання гуманних почуттів у дітей дошкільного віку слугують: положення про гуманність як основу моральності, про необхідність ціннісного (гуманного) ставлення до іншої людини та до світу природи, про природу гуманних почуттів і стосунків, особливості їх розвитку в дошкільному дитинстві.

Аналіз змісту основ виховання гуманних почуттів дошкільників потребує наукового розгляду змісту самого поняття "гуманні почуття", що, в свою чергу, призводить до необхідності виділення більш загальних категорій "емоції" та "почуття". О. Б. Буракова розглядає емоцію як переживання, пов'язане з упередженим ставленням до чого-небудь, залежить від конкретної ситуації і стану людини в даний момент, характеризується раптовістю виникнення, швидкої змінюваності [1, с. 37].

Аналізуючи особливості розвитку емоцій дитини, О. Л. Кононко характеризує емоції як особливий клас психічних процесів і станів, пов'язуючи їх із інстинктами, потребами та мотивами дитини [4, с. 27]. Зарубіжні психологи (В. Вундт, У. Джемс, К. Ланге, З. Фрейд та ін.) розглядали емоції з точки зору фізіологічного підходу, ототожнюючи їх з вегетативними змінами або фізіологічними процесами, що проходять в центральній нервовій системі. У. Макдауголл розглядав емоції з позицій поведінки та науково обґрунтував функції емоцій і почуттів.

Виділяють вищі емоції, пов'язані із задоволенням або незадоволенням духовних (соціальних, моральних, пізнавальних, естетичних) потреб, наприклад:

любов, гуманність, патріотизм; а також нижчі емоції, які пов'язані із задоволенням або незадоволенням фізіологічних потреб (голоду, спраги тощо).

Ставлення до емоцій як до психічних процесів, формування яких відбувається під впливом соціальних факторів, утвердилось в працях Л. С. Виготського та його послідовників (О. В. Запорожець, Я. З. Неверович, О. М. Леонтьєв). Сучасний погляд на емоцію з позицій аксіологічного (ціннісного) підходу до освіти дозволяє визначити емоції як основу духовного розвитку дітей, як засіб трансформації, зокрема, цінностей (Є. В. Квятковський, В. В. Житна).

Почуття (естетичні, моральні, інтелектуальні) відносяться до складних емоційних проявів, вони відображають духовну сферу людини. С. Л. Рубінштейн підкреслював: "... почуття людини як складні цілісні освіти мають свій зміст, вони організуються навколо певних об'єктів, осіб або навіть предметних областей (наприклад, мистецтво) і певних сфер діяльності" [6, с. 610].

Гуманні почуття входять до складу вищих почуттів, за своєю природою вони є моральними, соціальними, духовними. При всій динамічності, плинності почуттів у певних умовах вони можуть придбати більш постійний, більш стійкий характер. Якщо в житті людини відбувається повторення подібних обставин, які сприяють виникненню однорідних почуттів, на цій основі проходить закріплення зв'язків між певною групою подразників і відповідною емоційною реакцією – таким чином формується *ставлення*.

У дослідженнях Л. А. Абрамян, І. Д. Беха, О. Б. Буракової, Р. С. Буре, Л. С. Виготського, М. В. Воробйової, А. Д. Кошелевої, М. І. Лісіної, Є. Є. Шишлової, гуманне ставлення розглядається як багатокомпонентне поняття, кожен елемент якого залежить від відповідного йому гуманного почуття, підкріпленого умінням людини діяти певним чином. Дослідниця О. Б. Буракова, визначає наступні складові гуманного ставлення до людини, пов'язані із відповідними почуттями:

- *добррозичливе* ставлення, яке виявляється в умінні доставити приємне, радість іншим, надати послугу, побудоване на доброті людини, почутті любові до ближнього як до самого себе;
- *чуйне* ставлення, що виявляється в умінні розділити радість і горе інших, відгукуватися на прохання, допомогти подолати негативне переживання, засноване на розвитку співпереживання і співчуття;
- *уважне* ставлення, що виявляється в умінні помітити і зрозуміти переживання інших (не яскраво виражені), підтримати позитивні, полегшити негативні, що залежить від розвиненості почуття жалю;
- *дбайливе* ставлення, що виявляється в умінні надати допомогу і підтримку іншого в необхідній ситуації, що залежить від розвиненості почуття любові до ближнього і співчуття;
- *справедливе* ставлення, що виявляється в умінні визнати рівні права в будь-якій діяльності всіх учасників, засноване на почутті справедливості, повазі до інших [1, с. 40].

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про те, що поняття "гуманні почуття" тісно пов'язано з поняттям "моральні почуття", що позначається на існуванні достатньо близьких класифікацій означених понять. Так, учена О. Л. Кононко вказує на те, що нині не існує системи чіткої класифікації моральних почуттів й надає власний їх перелік:

- почуття *правди*;
- почуття *довіри* (загрунтоване на довірі, сумлінності, добррозичливості, взаєморозумінні, альтруїзмі тощо);
- почуття *справедливості*;
- почуття *емпатії* (здатність розуміти переживання інших, співчуття, чуйність);
- почуття *прихильності*;
- почуття *гідності* та ряд інших почуттів [4, с. 130–135].

Аналіз складових даної класифікації визначає спільні позиції із класифікацією, наданою О. Б. Бураковою, доводячи морально-етичну природу останніх і те, що розвиток гуманних почуттів і ставлень у дошкільників відбувається в тісній єдності з формуванням моральної сфери особистості.

Проблема морального розвитку дитини, залучення його до гуманістичних цінностей, виховання гуманних почуттів і стосунків знайшла відображення в дослідженнях В. В. Абраменкової, Л. В. Артемової, Р. С. Буре, Р. Й. Жуковської, О. В. Запорожця, Т. А. Маркової, Я. З. Неверович, В. Г. Нечаєвої, Н. І. Непомнящої, Т. А. Рєпіної та ін.

Коротко проаналізуємо *особливості розвитку гуманних почуттів* у дошкільному віці. Психологи і педагоги підкреслюють, що найбільш інтенсивний розвиток почуттів відбувається саме в дошкільному дитинстві. Вони можуть проявлятися у ставленні дитини: до самої себе (почуття власної гідності, переваги або, навпаки, почуття неповноцінності, невпевненості, відчаю тощо), до інших людей (симпатія або антипатія, злоба, почуття сорому, гнів, байдужість, почуття дружби, любові, провини тощо), до колективу (почуття колективізму, солідарності).

У ранньому віці та в дошкільному дитинстві почуття панують над усіма сторонами життя дитини, надаючи їм своє забарвлення і виразність. Маленька дитина, не вмюючи керувати своїми переживаннями, майже завжди опиняється в полоні почуття, що її захоплює. Зовнішній прояв почуттів у дитини, порівняно з дорослою людиною, має більш бурхливий, мимовільний і безпосередній характер. У новонароджених дітей є лише безумовно-рефлекторні емоційні реакції, перші прояви почуттів дітей раннього віку пов'язані переважно із задоволенням органічних потреб – у їжі, теплі, здоровому фізичним стані.

У подальшому на основі наявних емоційних реакцій формуються нові, умовні. До кінця другого – початку третього місяця життя у дитини з'являється "комплекс пожвавлення", позитивна емоційна реакція на дорослу людину. Виникнення цієї реакції обумовлено тим, що дорослий піклується про дитину, задовольняє її потреби, пестить. У міру збагачення досвіду дитини та ускладнення її діяльності, а також взаємин малюка з оточуючими людьми, у дитини формуються нові потреби та інтереси. Це є важливою умовою розвитку і збагачення дитячих почуттів. Інтереси поширюються на більш широкий світ оточуючих предметів, явищ і подій, а разом з тим і почуття стають складнішими та змістовнішими [1, с. 42].

Особливе значення має розвиток у дитини емпатії як почуття емоційної прихильності, симпатії до близьких людей, співчуття щодо їхніх переживань і вчинків. Поступово почуття починають викликатися не тільки тим, що просто приємно чи неприємно, але й тим, що добре чи погано, що відповідає або суперечить вимогам оточуючих людей, наприклад, дитина задоволена, коли дорослий її хвалить, схвалює поведінку.

Український дослідник самосвідомості П. Р. Чамата вказує на те, що для того, щоб гуманні якості набули для дитини особистісного сенсу, стали органічним надбанням образу власного "Я" особистості, дошкільник має "пережити своє ставлення до інших людей і ставлення інших людей до себе" [7, с. 18]. До початку дошкільного віку дитина приходиться вже з відносно багатими емоційними переживаннями. Дитина дошкільного віку, відкриваючи для себе різноманітність навколишнього світу та вступаючи в різнохарактерні взаємодії з різними сферами дійсності, проявляє себе самим доступним чином емоційно. Емоції як зовнішній прояв внутрішнього світу дитини дозволяють визначити її ставлення до подій, сприяти особистісному становленню.

Як зазначає В. В. Зеньківський, емоція являє собою специфічний, виразковий знак і символ субкультури дитини, а дитинство є "золотим віком для емоційного в нас" [3, с. 226]. Саме почуття та емоції дітей виступають складовою базису особистісної культури дошкільника, і, як зауважив О. В. Запорожець, емоція виступає функціональним органом індивіда, ядром особистості. В. С. Мухіна говорила про те, що у дошкільному віці діти знаходяться "в полоні" емоцій, почуття переважають над усіма сторонами життя [5].

У дисертаційному дослідженні О. Б. Буракової розкрито ті *особливості дитини-дошкільника*, які дозволяють успішно формувати гуманні почуття. Серед таких особливостей:

1. Велика емоційна сприйнятливості дитини, її бурна реакція на різні життєві події, здатність відчувати почуття та настрої оточуючих.

2. Виявлення гуманістичних почуттів дитини, головним чином, у сфері відносин з однолітками.

3. Діти приймають та схвалюють вимоги дорослого підтримувати доброзичливі стосунки.

4. З трьох років у дітей розвивається потреба в довірливому відношенні до дорослого й здатність відчувати його емоційний стан, зрозуміти причину зміни настрою.

5. Дитина старшого дошкільного віку за певних обставин здатна усвідомити негативні сторони власних дітей; уміє поставити себе на місце іншого з тим, щоб "пережити" ситуацію з його точки зору. У цьому віці загострюється потреба дитини в дружніх стосунках з однолітками [1, с. 44].

Вивчення наукових праць А. М. Виноградової, М. В. Воробйової, Г. М. Годіної, О. Л. Кононко, В. Г. Нечаєвої, Ю. О. Приходько, Д. Б. Сушенцевої та ін. дозволило виокремити ряд умов, що є необхідними для виховання гуманних почуттів у дошкільників:

- 1) підтримка позитивного емоційного стану кожної дитини;
- 2) формування у дитини довільності поведінки;
- 3) створення позитивного мікроклімату в середовищі її перебування;
- 4) поглиблення й розширення знань та уявлень малюка про ті чи інші морально-етичні категорії;
- 5) розвиток у дитини уміння диференціювати різні почуття;
- 6) надання можливості дитині вправлятися в умінні "вживатися" в різні емоційногенні ситуації, не залишаючись до них байдужими.

Урахування зазначених умов потребує оновлення педагогічного процесу дошкільного навчального закладу щодо добору ефективних форм, методів та технологій розвитку емоційно-почуттєвої сфери дошкільника. У наукових та науково-методичних пошуках Л. М. Гумовської, С. М. Ванжі, А. М. Щетиніної, Д. Б. Сушенцевої запропоновано ряд новітніх форм роботи, які сприятимуть більш ефективному формуванню гуманних почуттів у дошкільників.

Висновки. Виховання у дітей якостей особистості гуманістичної спрямованості визначається актуальною педагогічною проблемою з точки зору сучасної соціокультурної ситуації. Основою гуманних почуттів слугують вищі емоції; найбільш інтенсивний розвиток емоційно-почуттєвої сфери відбувається в дошкільному дитинстві. Розвиток гуманних почуттів та ставлень у дошкільників відбувається в тісній єдності з формуванням моральної свідомості та поведінки. Визначені нами вище особливості формування у дитини дошкільника гуманних почуттів, а також умови, які впливають на даний процес, слугують основою подальших експериментальних наукових досліджень з обраної проблеми.

Література

1. Буракова О. Б. Подготовка студентов педагогического колледжа к воспитанию у дошкольников гуманных чувств и отношений : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 "Дошкольная педагогика" / Буракова Ольга Борисовна. – М., 2005. – 183 с.
2. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.kr-admin.gov.ua>. – Назва з екрана.
3. Зеньковский В. В. Психология детства / В. В. Зеньковский. – М. : Школа-Пресс, 1996. – 271 с.
4. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
5. Мухина В. С. Детская психология / В. С. Мухина. – М. : ООО Апрель-Пресс, Изд-во "ЭКСМО-Пресс", 2000. – 352 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – 2-е изд. (1946 г.). – СПб. : Питер, 2002. – 720 с. – (Серия "Мастера психологии").
7. Чамата П. Р. Роль мови у формуванні самосвідомості у дітей / П. Р. Чамата // Радянська школа. – 1952. – № 10. – С. 10.